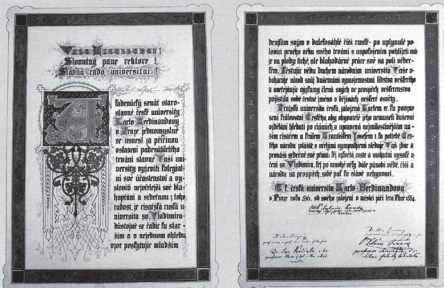




ОБЛИЧЧЯМ ДО ЄВРОПИ: Наддніпрянська Україна в європейських науково-освітніх відносинах (друга половина XIX – початок XX ст.)

Збірник документів і матеріалів



**Обличчям до Європи:
Наддніпрянська Україна в європейських
науково-освітніх відносинах
(друга половина XIX – початок XX ст.):
ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ /
Упор. О.Іваненко, відп. ред.
С.Віднянський. – К.: Інститут історії
України НАН України, 2018. – 430 с.**

Удосконалення теоретико-методологічної бази, методичного інструментарію, понятійно-категоріального апарату джерелознавства й водночас включення до наукового обігу нових комплексів історичних джерел формує основу для поглиблення аналізу глобальних процесів «довгого XIX століття» (епохи науково-технічного прогресу, промислової революції, утвердження конституційно-правових

інститутів в Європі) та їх проявів у локальному вимірі, зокрема на українських землях.

На тлі зростання у сучасній історіографії інтересу до історії вітчизняної культури в контексті розвитку європейської цивілізації, внеску України у формування духовного спадку Європи заслуговує на увагу збірник документів і матеріалів, підготовлений старшою науковою співробітницею Інституту історії України НАНУ (відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України) кандидаткою історичних наук Оксаною Іваненко за наукової редакції члена-кореспондента НАН України Степана Віднянського. Цьому науково-документальному виданню передував цикл праць О.Іваненко з історії міжнародних зв'язків України в галузі науки та освіти¹.

¹ Див., напр.: Іваненко О. Українсько-французькі взаємини у сфері науки та освіти другої половини XIX – початку XX ст. // Український історичний журнал. – 2008. – №4. – С.148–161; *Ії ж.* Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга

У рецензованому збірнику здійснено спробу реалізації складного завдання – з'ясувати роль українських земель, які входили до складу Російської імперії, у багаторівневій системі культурно-освітніх і наукових взаємовпливів в Європі другої половини XIX – початку XX ст., що вимагає вироблення відповідних концептуальних підходів, упровадження до наукового обігу нових документальних матеріалів, виявлених у результаті скрупульозного опрацювання архівних фондів, у поєднанні з аналізом основних тенденцій розвитку міжнародних науково-освітніх зв'язків Наддніпрянської України зазначеного періоду.

Видання відкривається великою передмовою, в якій окреслюється його концептуальна канва, підхід до інтерпретації поданих матеріалів. Загалом у рамках представленого збірника документів і матеріалів удалося заповнити серйозну історіографічну лакуну: здійснити критичне вивчення та синтез розрізнених джерельних відомостей і реконструювати розмаїтий спектр науково-освітньої співпраці провідних вищих навчальних закладів підросійської України другої половини XIX – початку XX ст. (Харківського, Київського й Новоросійського університетів) із найавторитетнішими науковими осередками Франції, Німеччини, Австро-Угорщини, Італії та інших європейських держав, а також висвітлити особливості просвітницької діяльності чеських і німецьких колоністів, її значення у системі міжкультурних комунікацій на українських землях.

На основі критичного осмислення багатого фактологічного матеріалу в передмові проілюстровано зв'язок між інтенсифікацією міжнародної співпраці вітчизняних учених за часів соціально-політичних реформ у Російській імперії 1860-х рр. та подоланням кадрових проблем у Харківському, Київському й Новоросійському університетах, оновленням професорсько-викладацької корпорації, фаховою підготовкою молодих науковців відповідно до західноєвропейських освітніх стандартів. У контексті реалізації судової реформи 1864 р. акцентується увага на наукових стажуваннях представників вітчизняної юридичної науки, упродовж яких вони вдосконалювали свою теоретичну підготовку й водночас засвоювали елементи європейської правової культури. Наголошується на важливості активізації міжнародного наукового обміну університетів Наддніпрянської України з огляду на необхідність економічної та науково-технічної модернізації Російської імперії, посилення її політичних позицій в Європі.

Упорядниця збірника розкрила тенденцію до зміцнення авторитету вітчизняних учених упродовж другої половини XIX ст., зростання їхнього впливу на культурно-освітній і науково-технічний розвиток Європи, що знайшло втілення, зокрема, у реалізованій на теренах Франції кар'єрі нобелівського лауреата І.І.Мечникова. Висвітлюється внесок університетів Наддніпрянської України в піднесення міжслов'янської культурної співпраці (йдеться насамперед про студіювання вітчизняними вченими історії,

половина XIX – початок XX ст.). – К., 2013. – 375 с.; *Ії же*. Німці в культурно-освітньому просторі Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 2014. – №4. – С.109–127.

права, літератури, етнографії, фольклору зарубіжних слов'янських народів, популяризацію культурних здобутків слов'янства). Показано роль особистості дослідника як вагомого чинника розвитку міжуніверситетських зв'язків.

У передмові до збірника акцентується увага на суспільно-політичному значенні міжнародної співпраці Харківського, Київського й Новоросійського університетів на початку ХХ ст. в контексті прищеплення на теренах Російської імперії європейських цінностей, академічних і громадянських свобод, концепції громадянського суспільства, оскільки впродовж наукових відряджень до Центральної та Західної Європи вітчизняні вчені приділяли велику увагу вивченню особливостей державної політики, інституціоналізації політичних партій і громадських організацій, діяльності місцевих органів влади, механізмів захисту прав і свобод громадян, специфіки виборчого процесу та судової системи. Цінними фактологічними матеріалами підкріплено висновки щодо вагомого внеску університетів Наддніпрянської України у загальноєвропейський цивілізаційний поступ, розвиток міжнародної співпраці та культурний обмін.

У контексті процесів національного відродження слов'янських народів ХVIII–ХІХ ст., активізації славістичних досліджень, піднесення національно-культурного розвитку слов'янства на тлі суспільно-політичних перетворень в Австрійській імперії 1860-х рр. авторка висвітлює специфіку просвітницької діяльності чехів-колоністів у Південно-Західному краї Російської імперії, спрямовану на заснування чеських початкових навчальних закладів і громадсько-культурних організацій. Розкривається роль німців-колоністів у культурно-освітньому житті Наддніпрянської України, наводяться важливі статистичні дані щодо німецьких початкових шкіл, висвітлюються особливості їх взаємин з органами державного управління, що реалізували політику російщення, акцентується увага на заснованих німцями культурно-просвітницьких організаціях: Київському співочому товаристві (з 1907 р. – Київське німецьке товариство), Південно-Західному німецькому товаристві тощо. Наголошується також на етноконфесійній відкритості заснованих німцями навчальних закладів, куди поряд із протестантами, католиками, православними приймали юдеїв і караїмів.

У збірнику, де опубліковано 201 оригінальний документ, містяться анотований іменний і географічний покажчики, список скорочень, перелік використаних матеріалів та архівних фондів. Документи супроводжуються довідково-історичними коментарями, включно з перекладами українською франко-, чесько-, угорсько-, англомовних текстів. Становлять інтерес представлені в додатках фотокопії виявленої у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Київ «Відомості про школи, що перебувають при німецьких кірхах і колоніях у Волинській губернії». Проте оформлення поданих додатків, на нашу думку, потребує окремих коментарів.

Важливою складовою науково-документального видання є опрацювання великого обсягу різнопланових історичних джерел, цінним сегментом яких стали недостатньо досліджені та невідомі раніше матеріали наукової періодики другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а саме «Записок

Императорского Харьковского университета», «Университетских известий», «Записок Императорского Новороссийского университета». З'ясуванню значення для розвитку європейської науки міжнародної співпраці й передусім зарубіжних стажувань, виявленню їх завдань і пріоритетів, джерел фінансування, організаційних аспектів, правового забезпечення, маршрутів, перебігу та результатів, розкриттю важливих подій і явищ наукового життя Європи сприятиме аналіз наведених у збірнику текстів звітів про закордонні відрядження К.Ф.Кесслера, І.І.Рахманінова, В.Г.Демченка, Ю.К.Шимановського, І.В.Лучицького, І.Т.Тарасова, М.Ф.Владимирського-Буданова, О.О.Коротнева, Л.М.Казанцева, О.О.Жиліна, В.М.Перетца (Університет св. Володимира); Ф.А.Струве, І.І.Мечникова, Б.П.Вейнберга, М.Г.Попруженка (Новоросійський університет); І.П.Скворцова, Л.О.Струве, В.А.Ротерта, Г.Ю.Ірмера, А.П.Пшеборського, М.Ф.Белоусова, С.В.Коршуна, В.М.Гордона, П.М.Барабашева (Харківський університет).

Загалом у рецензованому виданні представлено широке коло архівних документів, виявлених у 13 фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Київ, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Державного архіву міста Києва, держархівів Київської та Одеської областей. Розширенню уявлень щодо міжнародних зв'язків навчальних закладів, насамперед університетів Наддніпрянської України, слугуватимуть відомості опублікованих у збірнику документів ф.707 («Канцелярія попечителя Київського навчального округу»), ф.2017 («Харківське історико-філологічне товариство») (ЦДІАК України); ф.16 («Київський університет») (ДАК); ф.45 («Новоросійський університет») (ДАОО); ф.8 («Київський університет») (ІР НБУВ). У рамках завдання реконструкції соціокультурних явищ крізь призму біографій історичних діячів становлять інтерес джерела, виявлені в особових архівних фондах Антоновичів, М.С.Дринова, О.О.Потебні, І.І.Мечникова (ЦДІАК України), І.В.Лучицького (ІР НБУВ). Особливості культурно-освітнього розвитку німецьких і чеських колоністів на українських землях, законодавче регулювання й фінансові аспекти діяльності заснованих ними громадських організацій та шкіл, зміст навчального процесу, взаємодію з владними структурами відображено в матеріалах ф.385 («Жандармське управління м. Одеси»), ф.442 («Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора»), ф.707 («Управління Київського навчального округу») (ЦДІАК України); ф.10 («Київське губернське у справах про товариства присутствіє») (ДАКО).

Окремо слід наголосити на прикладному значенні матеріалів збірника для професорсько-викладацького складу сучасних українських закладів вищої освіти. Великий інтерес становлять описи європейської ідеї академічної свободи, поєднання в університетах навчально-виховної діяльності з науково-дослідницькою, характеристика окремих викладацьких методик, які, на нашу думку, не втратили своєї актуальності й у наш час.

Водночас слід зазначити, що в передмові до збірника постановка проблеми, її теоретичне обґрунтування, рівень розробки теми в науковій літературі, характеристика стану використаної джерельної бази, на нашу думку,

потребують більш ґрунтовного висвітлення. Зокрема варто було проаналізувати підготовлений в Інституті історії України НАНУ збірник документів і матеріалів, опублікований наприкінці 1990-х рр., де на макрорівні, у широких географічних і хронологічних рамках, на основі професійного археографічного опрацювання документів архівів Києва, Львова, Одеси, Санкт-Петербурга, Софії, Варшави відтворено процеси науково-освітньої взаємодії України з країнами Центрально-Східної, Західної Європи й Америки впродовж XIX – 30-х рр. XX ст.² Доцільно було подати бібліографічний опис, покажчик освітніх і наукових установ Наддніпрянщини та європейських країн, проілюструвати видання портретами вчених, науковій діяльності яких присвячено матеріали збірника, а також фотографіями з їхніх наукових відряджень. Це надало б виданню ілюстративної привабливості.

Підсумовуючи, зауважимо, що рецензоване видання слугує основою для окреслення нових перспективних напрямів вивчення означеної проблематики, а також сприятиме подальшому науково-теоретичному осмисленню ролі культурно-цивілізаційного діалогу у всесвітньо-історичному процесі.

Оксана Черевко (Київ)

² З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки XX ст.): Док. і мат. / Ред. кол.: М.М.Варварцев, С.В.Віднянський, І.В.Свєєнко, Н.В.Кривець, В.В.Павленко. – К., 1999. – 203 с.